

Norsk misjon og britisk imperialisme i Syd-Afrika

Omkring en hovedoppgave i historie

AV OLAV GUTTORM MYKLEBUST

Imperialismens kollaboratorer? En analyse av norske misjonærers holdning og rolle under den europeiske etableringsfase i Zululand 1873–1890. Av Thomas M. Børhaug. Universitetet i Trondheim 1976.

Historisk institutt ved Norges lærerhøyskole/Universitetet i Trondheim har markert seg som et viktig senter for Afrika-studier. I det opplegg for ikke-europeiske studier som norske universiteter har gått sammen om, er Universitetet i Trondheim blitt tildelt spesielt ansvar for afrikansk historie. Ved slutten av fjoråret var 10 hovedoppgaver med emner fra dette område fullført (i forbindelse med filologisk embetseksamen), og 20 hovedoppgaver var under utarbeidelse. Inspirator og veileder er dosent dr. philos. Jarle Simensen. Et eget prosjekt, startet i 1975, er «Norsk misjon i afrikansk historie», og det er i sammenheng med dette at den undersøkelse som skal omtales her, er utkommet.

Børhaugs hovedoppgave er et meget betydelig arbeid. Den er velskrevet og veldisponert. Forf. behersker den vitenskapelige arbeidsmetode. Han har et fast grep på det omfattende materiale. De oppfatninger han gjør gjeldende, røper en sikker vurderingsøyne. Primærkildene er misjonærbrevene og andre meddelelser i Norsk Missionstidende (Det norske Misjonsselskap) og Missionsblad (Comiteen for den norske Kirkes Mission ved Schreuder), begge for den periode det gjelder, samt – for Misjonsselskapets vedkommende – de trykte årsberetninger. Misjonsselskapets arkiv i Stavanger er benyttet, likeså den litteratur som foreligger om dets virksomhet blant zulufolket i Syd-Afrika. Meget fortjenstfullt er det at også arbeider på engelsk om historiske og andre emner er trukket inn, bl. a. den britiske general og høykommisær Sir Garnet

Wolseleys dagbøker (nylig utgitt). De mange – i alt ni – kartskisser må også nevnes. For dem som ikke kjenner landet, folket og forholdene, er disse skisser et utmerket hjelpemiddel til orientering og forståelse.

I innledningen tar Børhaug stilling til en hovedoppgave i historie med til dels samme emne som han selv behandler: «Fortropper for europeisk imperialism. Norske misjonærer i Zululand 1850–1880», av Endre Sønstabø (Universitetet i Trondheim 1973). Analysen av misjonærenes politiske rolle er i dette arbeid noe unyansert, heter det. I alle fall har flere av de kategoriske påstander man møter der, stimulert til motsigelse og ny kildegransking, «og deler av denne oppgave er derfor blitt en imøtegåelse av Sønstabø på enkelte punkter» (s. 6).

Dette sikte for Børhaugs undersøkelse er særlig tydelig i de avsnitt hvor H. P. S. Schreuders holdning og rolle behandles: «Sønstabøs bastante karakteristikk av Schreuder som en uhederlig og dobbeltspillende opportunist fortjener et nyanserende korrektiv» (s. 26).

Videre: Schreuder var ikke, slik Sønstabø fremstiller ham, en «hemmelig fiende» for zuluene. Hans prinsipielle holdning var «at han fant det i dårlig samsvar med sin egen rolle som misjonær å støtte opp om og alliere seg med krigsfraksjonen.» Han forsøkte tvert om å avverge et militært oppgjør, og dette ble lagt merke til blant zuluene. «Tvers gjennom den etterfølgende krise skulle biskopen alene blant misjonærene få oppleve at tilliten til hans person ble stående urokket. Ikke fordi Schreuder på noe tidspunkt holdt zuluene i villrede om sin egentlige stillingtagen, men fordi zuluene hadde respekt for biskopens hederlighet og kunne stole på at han som diplomatisk mellommann ville føre et ærlig spill» (s. 48 f jfr. 74).

Og endelig: Sønstabøs påstand om at Schreuder i forbindelse med britenes invasjon av Zululand i 1879 førte et «uverdigg dobbeltspill», og at Schreuders zulukristne «dolket sine landsmenn i ryggen», medfører ikke riktighet. I sitt forhold såvel til zulukongen som til britene handlet Schreuder ut fra et ønske om å unngå krig. «Hans motivering var å forhindre et unødigg blodspill, uavhengig om det gjaldt livet til britiske eller zuluiske soldater. I Lord Chelmsfords hender kom imidlertid etterretningene om zuluenes forhandlingsønsker til å tjene et stikk motsatt formål» (s. 56 jfr. 50 ff, 120).

Børhaugs kritikk av Sønstabø finner jeg helt berettiget. Etter min mening tegner den siste et bilde av Schreuder som ikke er i samsvar med virkeligheten. I en uttalelse, datert 26. august 1973, om Sønstabøs hovedoppgave skrev jeg bl. a.:

«Å kalle Schreuder «en hemmelig fiende for zuluene» (s. 103), og å hevde at han «førte et uverdigg dobbeltspill» (s. 107), er dypt urettferdig Om noen misjonær har *identifisert* seg med det folk han virket blant, er det Schreuder. Og var det noe som karakteriserte denne mann, så var det *åpenhet* og *fryktløshet*. Hans rolle som mellommann i 1879 er atskillig mer nyansert enn slik den her er fremstillet».

Også Sønstabøs «imperialistiske» tolkning av Schreuders ord til kong Mpande i 1845 (s. 110, jfr. 12), fant jeg å måtte ta bestemt avstand fra. Når Schreuder ber kongen betenke viktigheten av det kristne budskap, og de følger avvisningen av det kan få, er dette ingen «grov trussel», men et uttrykk for troen på Gud som historiens herre og for forståelsen av evangeliet som det eksistensielle ord det er. Hva Schreuder her sier til kongen, er ganske enkelt det samme som Mesteren selv sa til Jerusalem (Lk. 19:41ff).

Hva Børhaug og undertegnede, helt uavhengige av hverandre, har kommet frem til når det gjelder Schreuders «politiske» rolle i 1879, tør være den riktige forståelse av denne. Slik jeg ser det, er det mest verdifulle ved Børhaugs arbeid nettopp den mer nyanserte fremstilling han gir, ikke bare av Schreuders, men av de norske misjonærers holdning i det hele. Forf. har på en overbevisende måte klarlagt de til dels store variasjoner som gjorde seg gjeldende her. Det kan i hovedsak, hevder han i det avsluttende kapittel (s. 211 ff), skilles mellom en flertallsgruppering som støttet den europeiske erobring, og en mindretallsgruppering som stilte seg mer eller mindre avvisende til denne. Mindretallet, som besto av Schreuder og hans etterfølger som leder av «Schreuder-misjon» i Syd Afrika, Nils Astrup samt Lars Larsen, Det norske misjonsselskap, – «atskilte seg fra de øvrige misjonærer ved en større vilje og evne til å godta zuluene på deres egne premisser, og ved en mer skeptisk holdning til de europeiske inntrengeres selverklærte gode intensjoner.» Det skal bli vanskelig, tror jeg, å rokke ved riktigheten av denne tese.

Ikke minst interessant og fortjenstfullt er det Børhaug sier i denne forbindelse om Nils Astrup, hvis «politiske» holdning var helt ulik den hans misjonær-bror Hans Astrup inntok. Børhaug

har her levert en analyse som i skarphet ikke lar noe tilbake å ønske. Han peker på Nils Astrups «noe romantiske og idealiserte syn på zulukongedømmet» (s. 192), men fremhever som det vesentlige i hans bestrebelser til beste for dette kongedømme hans identifikasjon med zulufolket (s. 191 f og flere). At Nils Astrup var blitt inspirert av Schreuder og hadde ham som forbilde, blir også nevnt (s. 144).

Børhaugs forsøk på å finne forklaringer på de ulike holdninger hos misjonærene er prisverdige og har atskillig for seg (jfr. f. eks. s. 111 f). Men når det sies at den særegne rolle Schreuder og Larsen kom til å spille, trolig hadde sammenheng med at begge var barnløse og derfor hadde et mindre sikkerhetsbehov enn sine misjonærkolleger (s. 213), har jeg vanskelig for å følge med. Det er, tror jeg, «typen» det gjelder, – gemyttet, karakteren, personligheten.

Når jeg i det følgende kommer med en del kritiske bemerkninger, er det ikke for å kritisere, men bare for å peke på visse punkter hvor det etter min mening kan gjøres innvendinger mot fremstillingen resp. vurderingen. Nettopp undersøkelsens fortrefelighet innbyr til en «dialog»!

Av dem som utgjorde «misjonærmindretallet» – altså Schreuder, Larsen og Nils Astrup – var Schreuder den *minst* ytterliggående, skriver Børhaug (s. 212 f). Hans begrunnelse for å karakterisere de to andre som *mer* ytterliggående (s. 213 f), er ikke overbevisende, synes jeg. For Larsen, heter det, var alt annet enn forkynnelsen av Guds ord misjonen uvedkommende. Han så sin oppgave utelukkende i å vinne tilhengere for den kristne tro, ikke i å omvende zuluene til den europeiske sivilisasjon. Det var derfor misjonærene som måtte tilpasse seg zuluenes livsform, og ikke omvendt.

Men nøyaktig det samme kan sies om *Schreuder*. Som Børhaug selv bemerker, var også for ham forkynnergjerningen avgjørende, ikke det «civilisatoriske» (s. 119). Også i Schreuders tilfelle står vi overfor en identifikasjon med zulufolkets livsform, så langt en slik var mulig ut fra en kristen livsholdning. Det beste bevis på dette er at folket på Entumeni i 1879 ba ham om å bli deres høvding, – en nøyaktig parallell til tilbudet til Larsen noen år senere om å overta vervet som høvding over Inhlatshe-egnen (jfr. s. 133).

Man må ellers i denne sak ha klart for seg at Schreuders situasjon var en helt annen enn Larsens. Schreuder måtte som ansvarlig leder av misjonen ta stilling til en rekke spørsmål, føre forhandlinger om disse og treffe avgjørelser i disse, – spørsmål som Larsen

som «vanlig» misjonær var helt fritatt for. Ikke bare det, men Larsen *ville* isolasjon. Det er betegnende at han, som den énsperner og super-individualist han var, nektet å delta på misjonærkonferansene, både før og etter bruddet mellom Schreuder og Misjonsselskapet. Om Larsen som misjonær er forøvrig meget godt å si.

Nils Astrup, skriver Børhaug, hadde en høy vurdering av zuluenes kultur og gikk inn for at denne måtte bli bevart, og han arbeidet for at de bedre skulle kunne hevde sine interesser overfor de europeiske makthavere, og på lengere sikt være i stand til å gjenvinne sin storhet som nasjon. Dette er rett og riktig. Men når det videre sies at Nils Astrup, «i stedet for å følge i de hidtil opptrukne spor» (her anlegges altså et *historisk* synspunkt), kom med «ideer til et misjonsprogram som tok sikte på å gjøre zuluene til selvbevisste kristne på et nasjonalt grunnlag», må vi igjen spørre om dette var noe nytt i forhold til Schreuder, hvis kappe han tok opp, og hvis prinsipper han hyllet. Dette «misjonsprogram» hadde allerede Schreuder gått inn for. Det må forøvrig erindres at Nils Astrup, som kom til Syd Afrika først i 1883, hadde en langt bedre utgangsposisjon som misjonær enn sin forgjenger som i fremragende forstand var pioneren, banebryteren, grunnleggeren.

Børhaug viser flere ganger til min fremstilling av misjonen blant zulufolket, i «Det norske misjonsselskaps historie i hundre år», bd. III (heretter forkortet NMS III). Denne fremstilling, som forelå ferdig i 1942, men som utkom først syv år senere, ble til under meget vanskelige forhold (jfr. forordet). Gjennom senere studier er jeg bl. a. kommet til at Schreuders og de andre misjonærers «politiske» virksomhet burde vært viet større oppmerksomhet. Jeg syntes imidlertid den gang at jeg ikke hadde nok materiale til å behandle dette spørsmål på en forsvarlig måte. Ellers er det riktig det Børhaug nevner om mitt arbeid, nemlig at det er «ren misjonshistorie» det dreier seg om (s. 6, jfr. 73). Det er også riktig når han skriver, med adresse bl. a. til min fremstilling, at han selv har tegnet et mer nyansert bilde av Schreuders holdning og rolle på slutten av 1870-tallet (s. 74). Men på et par punkter vil jeg gjerne komme med noen korrigerende bemerkninger.

Børhaug hevder at grunnen til at Schreuder brøt med Det norske misjonsselskap var at han var «høykirkelig» og derfor tolket sin rolle som misjonsleder «monarkisk». Hovedstyret og flertallet av misjonærene derimot hadde, med bakgrunn i vestlandsk lekmanns-

bevegelse, et mer demokratisk syn på styresettet i misjonen (s. 18). Dette er helt i samsvar med den tradisjonelle forståelse av bruddet, men det er ikke denne oppfatning jeg har gjort gjeldende, og henvisningen til min fremstilling – som belegg for det refererte syn – er derfor ikke på sin plass (se s. 227 og NMS III s. 67 ff).

Men frem for alt må jeg ta til gjenmæle mot det Børhaug kaller Myklebusts «noe tvilsomme forsvar» for Christian Oftebro (se s. 251, 204, jfr. NMS III s. 103 ff). Når forf. uttrykker seg som han gjør, er det nok fordi han vurderer denne misjonær ut fra sitt spesielle «politiske» synspunkt. Hensikten med misjonssekretær Gjerløws besøk i Syd Afrika i januar/februar 1888 var imidlertid først og fremst å sette en stopper for de «selvstendighetsbestrebelsene» det store flertall av misjonærene hadde sluttet opp om. På vegne av hovedstyret gjorde Gjerløw kort prosess. Den valgte tilsynsmann ble avsatt, en ny tilsynsmann ble innsatt og Christian Oftebro, som var utdannet som misjonslege, ble avskjediget med øyeblikkelig virkning. Avskjedigelsen var et slikt sjokk for ham at han døde kort tid etter. Det er et forsvar for Christian Oftebro vis-à-vis denne diktatoriske fremgangsmåte jeg har forsøkt å levere, – men også noe mer: et forsvar for hans onkel, tilsynsmann Ommund Oftebro (med 40 års erfaring som misjonær, hvorav 10 år som tilsynsmann), og et forsvar for misjonærenes rett til å øve en bestemmende innflytelse på sin egen virksomhet (jfr. NMS III s. 97 ff, 101 ff).

Det virker som om Børhaug godtar beskyldningene mot Christian Oftebro, bl. a. hans politiske engasjement under borgerkrigen i Zululand. Her er i høy grad behov for å høre også «den annen part»! Som jeg har pekt på i min fremstilling, var Christian Oftebro selvstendig og selvbevisst, men han var på ingen måte en outsider. Han ble av sine medarbeidere valgt til viktige tillitsverv, og de forslag han fremsatte på konferansene, ble i de fleste tilfeller vedtatt. Sterkere enn noen annen understrekte han nødvendigheten av å gjøre menighetene selvunderholdende og å dyktiggjøre zuluene for oppgavene i det praktiske liv.

Og med dette siste er nevnt det som – nest etter «selvstendighetsbestrebelsene» – i særlig grad ble årsak til hans fall: synet på skolen som misjonsfaktor. Børhaug taler i denne forbindelse om Christian Oftebros «noe spesielle syn på misjonsgjerningen», nemlig at «Sands for og Lyst til Arbeidet» er forutsetningen for alt ekte kristenliv (s. 118 jfr. 204). I min fremstilling, som Børhaug

viser til her, heter det at denne sans og lyst «hører til» alt ekte kristenliv, og videre at denne uttalelse finnes i en «betenkning» utarbeidet, ikke av Christian Oftebro alene, men av ham og to andre misjonærer i fellesskap (NMS III s. 94).

Christian Oftebro sto aldeles ikke alene med sin oppfatning i dette spørsmål. Det var *konferansens* syn at en opplæring av denne art burde settes i gang. Og forøvrig er å merke at prosjektet var satt inn i en større sammenheng. Man burde forsøke, uttalte *konferansen* i 1885, «at arbeide mere i lighed med andre selskaber, med alsidig utdannede lærere og tilfredsstillende materiel». Hovedstyret nektet imidlertid å sanksjonere dette vedtak, med den begrunnelse at en slik virksomhet ville innebære en avsporing fra misjonens egentlige oppgave, nemlig å forkynne evangeliet (NMS III s. 94 f).

Det var dette syn Gjerløw fremholdt – i umisforståelige ordelag – for misjonærene på sin inspeksjon i Syd Afrika i 1888. Det nevnte «Missionsprincip», hevdet han, «vilde reducere Missionsarbeidet til en almindelig koloniasatorisk Virksomhed». Det ville også bety at man ville oppdra en klasse unge mennesker til å bli «halvciviliserte Narre og malkontente Subjekter». De kristne zuluene ble fortalt at misjonærene var sendt til dem «for at lære dem Salighedsveien», og at de for å bli salige «ikke behøvde at kunne Engelsk». Misjonssekretæren hadde ikke høye tanker om zuluenes evner. Dette folk, uttalte han, «vilde trenge mindst et Aarhundrede til at tilegne sig og fordøie de elementæreste Elementer af den almenmenneskelige Dannelse» (Gjerløws «Beretning» s. 32).

Det kan ikke være tvil om at det var Christian Oftebro og hans meningsfeller blant misjonærene som så klarest i dette spørsmål. Den utvikling som fulgte, med undervisning og opplæring som en sentral og avgjørende faktor i misjonsvirksomheten, viser dette klart. Dette gjelder ikke bare den norske misjon blant zulufolket, men misjonen i Syd Afrika som helhet, ja, i Afrika – det afrikanske Afrika – som helhet. Skolen har vært selve ryggraden i det kristne arbeid på dette kontinent. «Kristendommens overveldende suksess i Afrika» (for å sitere en amerikansk historiker med Afrika som speciale), har sin forklaring nettopp i denne kjensgjerning. Misjonens store betydning – først og fremst i kraft av sitt omfattende arbeid for folkeopplysning på kristen grunn – for «moderniseringen» og dermed for de nye stater i Afrika, er forøvrig alminnelig kjent og erkjent, bl. a. av afrikanske historikere, antropologer og politikere.

Tilslutt bare dette: Man kan ikke vente at en «profanhistoriker» anlegger teologiske synspunkter på sin forskning. Ikke en gang når det gjelder undersøkelser vedr. den kristne misjon, ville det være riktig å kreve noe slikt. På den annen side må det være berettiget å spørre om denne virksomhet kan ydes full rettferdighet dersom den teologiske dimensjon, som her er helt avgjørende, ikke tas med i fremstillingen og vurderingen. Misjonens virkninger, særlig på det sosiale inkl. politiske plan, kan uten vanskelighet registreres og analyseres. Men det dypeste i dette arbeid får man ad denne vei ikke tak i. Misjonen må forstås ut fra sine egne forutsetninger, og til disse hører først og fremst det vi kan kalle dens egentlige anliggende, dvs. forkynnelsen i ord og handling av et budskap av absolutt og universell gyldighet. Er det for meget å håpe at historikere og teologer kan finne hverandre i et fruktbart samarbeid på dette område: misjonen som faktor i folkenes liv?